

УДК 343.211

*І. Є. Словська***СУДДІВСЬКИЙ ІМУНІТЕТ – ГАРАНТІЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ЧИ БЕЗКАРНОСТІ?**

Постановка проблеми. Незважаючи на декларовані різними політичними силами, що перебували при владі, чергові етапи судової реформи, вести мову про реальне переформатування системи судів і правового статусу суддів передчасно. Чинний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [1], що детально регламентує зазначені питання, є важливим документом у розбудові правової держави. Проте наближення до європейських і світових стандартів функціонування судової гілки відбулося частково, оскільки подекуди на посади призначаються некваліфіковані кадри з низькою правовою й етичною культурою, судді володіють надмірними повноваженнями та невиправданими гарантіями недоторканності. Багато суперечок точиться довкола конституційних норм про обрання суддів безстроково, суддівського імунітету [2, с. 387]. Дослідження процесу добору й діяльності суддівських кадрів дає можливість переглянути усталені погляди на авторитетність та ефективність нормативно закріплених процедур. Повноцінність судової влади можлива за умови її підпорядкування нагальним інтересам особи, відповідальності за дії та рішення (вироки), перетворення на справжнього гаранта справедливості й законності, громадського миру та злагоди в державі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час опрацювання запропонованого дослідження були використані праці таких авторів, як Н. Грушанська, Г. Мурашин, В. Погорілко, О. Реєнт, В. Терьохін, І. Факас, М. Штефан та інших. Проте основний матеріал базується на актах Конституційного Суду України та парламенту.

У вітчизняному правознавстві й державотворенні прийнято вважати, що Україна є правовою та демократичною державою згідно з конституційними приписами [3, ст. 1]. При цьому принцип верховенства права вимагає від держави його втілення в правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з елемен-

тів верховенства права є принцип пропорційності – заходи, передбачені в нормативно-правових актах, повинні спрямовуватися на досягнення легітимної мети та бути співмірними з нею [4, абз. 2, 3 п. 2.2 мотивувальної частини]. Проте зазначені пріоритетні цінності основ конституційного ладу часто не мають практичного застосування.

Нині відбуваються істотні зміни у свідомості українського народу, що значною мірою дає поштовх новелізації різних галузей національного законодавства, зокрема конституційного. Динамічний законотворчий процес спрямований на розв'язання наболілих проблем державного будівництва. Усунення корупційної складової функціонування судової ланки, сподіваємося, сприятиме здійсненню справедливого й неупередженого правосуддя. Одним із кроків на шляху таких реформ повинно стати зняття суддівської недоторканності як гарантії діяльності, що протягом десятиліть не забезпечує стабільного функціонування конституційної системи.

Метою статті є дослідження нормативно визначеного статусу судді, зокрема такого елемента, як недоторканність, і вивчення пропозицій щодо можливого притягнення його до кримінальної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незалежність судді забезпечується особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення; недоторканністю та імунітетом, незмінюваністю; порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення; заборонаю втручання в здійснення правосуддя; відповідальністю за неповагу до суду чи судді; окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом; належним матеріальним та соціальним забезпеченням; функціонуванням органів суддівського самоврядування; визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту; правом на відставку [1, ч. 4 ст. 48].

Тобто незалежність суддів охоплює декілька елементів: 1) незалежність як носіїв судової влади лише в межах здійснення правосуддя; 2) зовнішню незалежність, що унеможлиблює вплив із боку будь-якої гілки влади; 3) внутрішню незалежність від різних факторів усередині судової системи, за якої судді є процесуально незалежними від інших суддів, їх керівників тощо; 4) особисту (морально-психологічну) незалежність, коли справедливий та об'єктивний розгляд справи залежить від моральних якостей суддів, спроможності останніх протистояти неправомірному втручанням в їх процесуальну діяльність; 5) підзаконний характер діяльності суддів. Змістовний аналіз досліджуваного принципу розкриває поєднання таких елементів, як незалежність суддів і підкорення лише закону [5, с. 104–105].

Визначені Конституцією та законами України гарантії незалежності суддів як необхідних умов здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом мають бути реально забезпечені. Тому, на думку Конституційного Суду України (2004 рік), зниження рівня гарантій незалежності у разі прийняття нових законів чи внесення змін до чин-

них є неприпустимим [6, абз. 7 п. 4.1 мотивувальної частини]. Натомість встановлення додаткових порівняно з недоторканністю особи преференцій недоторканності для окремих категорій державних посадових осіб має на меті створення належних умов для виконання покладених на них державою обов'язків та захист від незаконного втручання в їх діяльність [7, абз. 14 п. 1 мотивувальної частини].

Однією з гарантій діяльності є суддівська недоторканність (імунітет). Затримання або обрання стосовно судді запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою чи домашнього арешту до схвалення обвинувального вироку не може бути здійснено без згоди Верховної Ради України. Навіть той суддя, який затриманий за підозрою у вчиненні діяння, за яке встановлена кримінальна або адміністративна відповідальність, повинен бути негайно звільнений після з'ясування його особи. Крім того, суддя не може бути підданий приводу чи примусово доставлений до будь-якого органу чи установи, крім суду [1, ч. 1, 2 ст. 49; 3, ч. 3 ст. 126].

Конституційний Суд України навіть стверджував, що відповідно до положення ч. 1 ст. 126 Конституції України недоторканність суддів як гарантія незалежності у виконанні професійних обов'язків може не обмежуватися обсягом, визначеним у ч. 3 ст. 126 Конституції України. Додаткові гарантії недоторканності можуть встановлюватися також законами [6, абз. 4, 5 п. 4.2 мотивувальної частини].

Зазначені преференції, на наш погляд, ніяким чином не можуть забезпечувати неупередженість у реалізації правосуддя, адже не мають стосунку до розгляду й вирішення справи по суті. Очевидно, такими ж сумнівами керувалися народні депутати, які спрямували до Конституційного Суду України Постанову «Про направлення до Конституційного Суду України законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів».

Документ передбачає суттєве обмеження правового статусу судді в аспекті його імунітету. Зокрема, пропонується ч. 3 ст. 126 Основного Закону викласти в такій редакції: «Суддя не може бути без згоди Вищої ради юстиції затриманий та до нього не може бути застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання при вчиненні або безпосередньо після вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи». Крім того, новації стосуються доповнення ст. 129 Конституції України після частини першої новою частиною такого змісту: «Притягнення суддів до юридичної відповідальності здійснюється на загальних підставах. Судді не можуть бути притягнуті до юридичної відповідальності за діяння, вчинені у зв'язку зі здійсненням правосуддя, крім випадків ухвалення завідомо неправосудного судового рішення, порушення присяги судді або вчинення дисциплінарного правопорушення» [8].

Нагадаємо, що в чинній редакції Конституції України ч. 1 ст. 129 містить положення, що судді під час здійснення правосуддя незалежні й підкоряються лише закону. Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється,

тобто не дозволені жодні дії незалежно від форми прояву з боку державних органів, установ та організацій, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, фізичних та юридичних осіб із метою перешкоджання виконанню суддями професійних обов'язків або схилення їх до винесення неправосудного рішення тощо [6, п. 2. резолютивної частини]. Навіть надання права Вищій раді юстиції на ознайомлення з певними, необхідними для здійснення конституційних повноважень, матеріалами судових справ, що передбачає витребування копії справи, розгляд якої не закінчено, Конституційний Суд України в 2011 році розцінював як втручання в процес здійснення правосуддя [9, абз. 9 п.п. 3.2 мотивувальної частини].

Фактично безмежна незалежність суддів полягає передусім у їхній самостійності, непов'язаності під час здійснення правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею [6, абз. 1 п.п. 4.1 мотивувальної частини]. Отже, мова йде у нормативно-правових актах про незалежність під час здійснення професійних обов'язків, а не в приватному житті, як стає очевидним на практиці. Крім того, неможливо закодифікувати всі аспекти імунітету, адже він повинен зобов'язувати суб'єктів дотримуватися не лише норм правових, але й моралі та етики [10, с. 33; 11, с. 11].

Необхідність забезпечення демократичних орієнтирів державотворення, визнаних цивілізованим світом, звернула увагу Конституційного Суду України в 2015 році на нагальність обмеження безконтрольності судової ланки шляхом усунення правових прогалин. Зокрема, орган конституційного правосуддя наголошує, що запропонована парламентом процедура отримання згоди Вищої ради юстиції на затримання та тримання під вартою судді до винесення обвинувального вироку змінює суб'єкт, повноважний надавати згоду на тимчасове обмеження свободи та права вільного пересування. Проте залучення колегіального, незалежного органу, відповідального за формування високопрофесійного суддівського корпусу [9, абз. 5 п. 3.1 мотивувальної частини], надання згоди на затримання судді органом, який складається переважно із суддів, є додатковою гарантією незалежності судової влади [12, п. 3.7. мотивувальної частини].

До речі, подібну процедуру надання згоди Вищою радою юстиції на затримання чи арешт судді, щоправда з вказівкою, за поданням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України схвалював Конституційний Суд України своїм Висновком від 19 вересня 2013 року № 2-в/2013 [13; 12, п.п. 2 п. 6 резолютивної частини].

У Висновку Конституційного Суду України від 16 червня 2015 року № 1-в/2015 Конституційний Суд України звертає увагу на те, що пропонувані законопроектом зміни до ст. 126 Конституції України визначають можливість обмеження суддівського імунітету у двох випадках: затримання судді та обрання щодо нього запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Однак у чинному законодавстві передбачено й інший запобіжний захід та адміністративне стягнення, спрямовані на обмеження свободи та

права вільного пересування особи в разі вчинення нею правопорушення. Так, у Кримінальному процесуальному кодексі України поряд із запобіжним заходом у вигляді тримання під вартою визначено домашній арешт, який полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або в певний період доби (ч. 1 ст. 181) [14]. У Кодексі України про адміністративні правопорушення закріплено адміністративний арешт як вид адміністративного стягнення (п. 7 ч. 1 ст. 24) [15]. Неврахування цих заходів у запропонованій законопроекті редакції ч. 3 ст. 126 Конституції України може призвести до необґрунтованого обмеження свободи та права вільного пересування судді в разі необхідності застосування до нього домашнього або адміністративного арешту [16, абз. 4 п. 4.2.1 мотивувальної частини].

Законопроекті також передбачено, що без згоди Вищої ради юстиції суддя може бути затриманий під час вчинення або безпосередньо після вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи. На думку органу конституційного правосуддя, ці положення узгоджуються з п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, згідно з якими кожен має право на свободу та особисту недоторканність; нікого не може бути позбавлено свободи, крім визначених цією конвенцією випадків і відповідно до процедури, встановленої законом. До таких випадків віднесено, зокрема, законний арешт або затримання особи, здійснене з метою допровадження її до компетентного судового органу за наявності обґрунтованої підозри у вчиненні нею правопорушення або якщо обґрунтовано вважається необхідним запобігти вчиненню нею правопорушення чи її втечі після його вчинення.

Конституційний Суд України виходить із того, що вчинення суддею тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи є обґрунтованою підставою для його затримання в момент вчинення або безпосередньо після вчинення такого злочину [16, абз. 1, 2 п. 4.2.2. мотивувальної частини].

На думку органу конституційної юстиції, зміни до ст. 129 Конституції України узгоджуються з положеннями додатку до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів від 17 листопада 2010 року № (2010) 12: незалежність, ефективність та обов'язки. Документ визначає, що тлумачення закону, оцінювання фактів або доказів, які здійснюють судді для вирішення справи, не повинні бути приводом для кримінальної, цивільної або дисциплінарної відповідальності, за винятком випадків злочинного наміру або грубої недбалості; дисциплінарне провадження може бути ініційоване, якщо суддя не виконав своїх обов'язків ефективно та належним чином; якщо суддя не виконує суддівських функцій, він може бути притягнутий до відповідальності згідно із цивільним, кримінальним або адміністративним правом, як і всі інші громадяни (пункти 66–71). Отже, зміни до ст. 129 Конституції України не передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини й громадянина.

При цьому Конституційний Суд України звертає увагу на те, що визначення порушення присяги судді як підстави для притягнення його до юридичної відповідальності за діяння, вчинені у зв'язку зі здійсненням правосуддя, не узгоджується з позицією Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанської Комісії), яка неодноразово вказувала, що поняття «порушення присяги» є надто розпливчастим, а тому не може позначати підставу для звільнення судді (п. 90 Висновку щодо законопроекту про внесення змін до Конституції України (79-та пленарна сесія, 12–13 червня 2009 року), п. 24 Висновку стосовно законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів та змін до Конституції України, запропонованих Конституційною Асамблеєю (95-та пленарна сесія, 14-15 червня 2013 року). Європейський суд з прав людини також наголошував, що визначення порушення присяги як підстави для звільнення судді з посади дає можливість для надмірно широкого й неточного тлумачення цього поняття. Зокрема, у п. 185 Рішення в справі «Олександр Волков проти України» від 27 травня 2013 року він вказав, що відсутність керівних принципів та практики, які б визначали послідовне та обмежувальне тлумачення поняття «порушення присяги», а також належних юридичних захисних механізмів може призвести до того, що будь-яка провина судді, яка мала місце протягом його професійної кар'єри, може бути витлумачена дисциплінарним органом як достатня фактична підстава для обвинувачення судді у вчиненні такого дисциплінарного правопорушення, як порушення присяги та звільнення його з посади [16, абз. 3-5 п. 4.3 мотивувальної частини].

Висновки. Справді, незалежність суддів є передумовою самостійності в здійсненні правосуддя. Проте лише нормативне закріплення відповідальності у випадках зловживань такою преференцією стане запорукою ефективності механізму реалізації гарантій. У цьому сенсі конституціоналізація запропонованих парламентаріями змін до Основного Закону ствердить традиції загально визнаних ідей конституціоналізму на теренах України. Розуміння Конституційним Судом України низки проблем у державі й суспільстві, що виникають у результаті суддівського свавілля, і перегляд правової оцінки одного з важливих принципів судочинства дає підстави сподіватися в перспективі на можливість забезпечення стабільного функціонування всієї політичної системи, збереження єдності в поглядах на можливі напрями державтворення органів держави та інститутів громадянського суспільства.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 7 липня 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Проблеми реалізації Конституції України: теорія і практика : [монографія] / відп. ред. В.Ф. Погорілко. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корещького НАН України ; А.С.К., 2003. – 652 с.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.

4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
5. Факас І.Б. Конституційно-правові засади організації та діяльності судів загальної юрисдикції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / І.Б. Факас. – К., 2009. – 202 с.
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) від 1 грудня 2004 року № 19-рп/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про Рахункову палату Верховної Ради України» (справа про Рахункову палату) від 23 грудня 1997 року № 7-зп [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
8. Про направлення до Конституційного Суду України законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів : Постанова Верховної Ради України від 5 лютого 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 53 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Вищу раду юстиції» від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
10. Реєнт О.О. Право депутатської недоторканості (питання теорії та практики) : дис. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / О.О. Реєнт. – К., 2009. – 271 с.
11. Грушанська Н.І. Правові засади депутатської етики (на досвіді парламенту України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Н.І. Грушанська. – К., 1999. – 16 с.
12. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 19 вересня 2013 року № 2-в/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
13. Про включення до порядку денного третьої сесії Верховної Ради України сьомого скликання законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів і про його направлення до Конституційного Суду України : Постанова Верховної Ради України від 5 вересня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
15. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
16. Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 16 червня 2015 року № 1-в/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

А н о т а ц і я

Скловська І. Є. Суддівський імунітет – гарантія незалежної діяльності чи безкарності? – Стаття.

Стаття присвячена аналізу суддівського імунітету як гарантії виконання професійних обов'язків. Наголошується, що така преференція фактично перетворилася на заперуку безкарності. Запропоновано зміни до Конституції України щодо скасування недоторканності суддів, схвалене Конституційним Судом України, проте остаточно не підтримане парламентаріями у формі закону.

Ключові слова: імунітет, народний депутат, кримінальна відповідальність, безвідповідальність, закон, право, права особи, засада судочинства.

А н н о т а ц и я

Словская И. Е. Судейский иммунитет – гарантия независимой деятельности или безответственности? – Статья.

Статья посвящена анализу судейского иммунитета как гарантии выполнения профессиональных обязанностей. Отмечается, что такая преференция фактически превратилась в залог безнаказанности. Предложенные изменения в Конституцию Украины относительно отмены неприкосновенности судей, одобренной Конституционным Судом Украины, которой, однако, окончательно не поддержан парламентариями в форме закона.

Ключевые слова: иммунитет, народный депутат, кримінальная ответственность, безответственность, закон, право, права личности, принцип судопроизводства.

S u m m a r y

Slovska I. E. Judicial immunity – a guarantee of independent activities or irresponsibility? – Article.

This article analyzes the judicial immunity as a guarantee of performance of professional duties. It is noted that this preference is actually turned into a pledge of impunity. The proposed changes to the Constitution of Ukraine concerning the abolition of the immunity of judges approved the Constitutional Court, however, has not completely supported by parliament in the form of law.

Key words: immunity, MP, criminal responsibility, irresponsibility, law, rules, individual rights, principles of justice.